

О.І. Кисельова
**ПОВЧАННЯ, ЯК МЕТОД
МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У
ПЕДАГОГІЧНІЙ
СПАДЩИНІ В.О.
СУХОМЛИНСЬКОГО**

Закон України "Про освіту" визначає, що мета освітнього процесу — всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства. У Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст. йдеться про необхідність виховання в дітей ідеалів правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродієв. На таких же засадах виховував особистість дитини В.О. Сухомлинський, автор "Школи радості". На практиці він довів необхідність з найніжнішого віку вчити дитину жаліти, співчувати, допомагати одноліткам не епізодично, а допомагати завжди і робити це щиро. Він наголошував на необхідності поступово виховувати в малюків розуміння добра і зла, почуття любові та обов'язку перед рідними, однолітками, самим собою та перед батьківщиною. Учив відчувати й розуміти поняття правди, що має вилитись у зародженні почуттів справедливості та обов'язку, адже моральне виховання починається з перших кроків свідомого життя дитини, задовго до того, як вона зможе усвідомити істини моральної культури людства.

Саме в молодшому віці, коли душа дуже піддатлива до емоційних впливів, ми розкриваємо перед дітьми загальнолюдські норми моральності, учимо їх азбуки моралі. Не страх і почуття вини, а любов і

ствердження власних сил мають бути покладеними в основу педагогічного процесу, уважав В.О. Сухомлинський, і ця ідея перегукується з думкою видатного філософа минулого Григорія Сковороди: "Склавши крила, не полетить навіть сам орел". На думку В.О. Сухомлинського бажання бути хорошим виховується багатьма способами: красою, людяністю, добротою, чуйністю; на прикладі педагогів і батьків; правдою; повчанням; через подолання труднощів тощо. Але насамперед радістю... Життєвий шлях від дитинства до отроцтва має бути шляхом радості, бадьорості – пише В.О. Сухомлинський [8: 145-146].

Поважне ставлення до людської гідності, людської особистості вихованця є, за словами В.О. Сухомлинського, найважливішим педагогічним інструментом, оскільки дає змогу зберегти всі гарні людські якості, що були закладені в дитини від народження – доброту, людяність, невгамовність, і не дає змоги розвинути поганим властивостям – безвольній і мовчазній покірності, безсердечності, жорстокості. Як зазначає В.О. Сухомлинський, кінцева мета такого підходу – творити дуже ніжну, тонку річ: бажання бути хорошим, стати сьогодні кращим, ніж був учора. Видатний педагог уважав, що перед кожною дитиною, навіть найпосереднішою і найважчою, учитель повинен відкрити ті сфери, де вона зможе досягти своєї вершини, сформувати свою людську гідність, свою душу, тому й створив "Азбуку моралі", котра вчила осягати суть добра і зла, честі й безчестя, справедливості і кривди.

Ця азбука стала засобом подолання емоційної нерозвиненості. В дитині необхідно відкривати здатність відчувати стан інших, уміння ставити себе на місце іншої людини – підкреслював В.О. Сухомлинський.

Засвоєння молоді людиною загальнолюдських норм моралі учений вважає дуже важливим етапом формування моральної культури особистості. Привчаючи дітей додержувати азбучних істин моралі, виховуючи в них перші громадянські спонукання, першу турботу про інтереси інших людей, суспільства, можна домогтися того, щоб кожна дитина могла щасливо жити і працювати, у зв'язку з цим, на думку В.О. Сухомлинського, важливе значення має єдність роз'яснення, повчання, переконання, спонукання до діяльності. Загальнолюдські норми моральності стають особистою совістю людини лише за тієї умови, якщо ця активна діяльність має яскраво виражений характер суспільних вчинків. Учити жити в суспільстві, серед людей – це означає вчити здійснювати суспільні вчинки, тобто вчити передавати своєю поведінкою ставлення до людей [8: 146].

Називаючи загальнолюдські моральні норми "азбукою моральної культури для дітей", В.О. Сухомлинський розкриває, надаючи їм форму повчання. Саме таку давнішу форму морального виховання обрав учений, формулюючи моральні настанови для виховання і навчання дітей.

1. Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях довкола тебе. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що

можна. Перевірй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям довкола тебе, було добре [8: 146].

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром [8: 147].

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці, не можна, чесно жити. Народ учить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд — це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання — твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу [8: 148].

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним. Допмагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикрості. Поважай-та шануй матір і батька — вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею [8: 149].

5. Не будь байдужий до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство [8: 150].

До кожного повчання В.О. Сухомлинський добирав приклади близькі і зрозумілі дітям, ставлячи за мету поступово підвести дитину до переконання, що робити щось добре, корисне і потрібне для суспільства — це моральна доблесть, думати тільки про себе — безчесно. Так, на конкретних прикладах подається методика утвердження в дітей почуття совісті,

сорому, справедливості, скромності, щедрості, милосердя [8: 150].

Чому ж саме жанр повчання обрав В.О. Сухомлинський для створення моральних правил і настанов? Що ж таке повчання? Словники трактують повчання як: 1. Наставляння, повчальна порада, мораль ("нравоучение"), прищеплення моральних правил [4: 892]. 2. Проповідь, промова, що містить у собі наставляння про життя. 3. Жанр давньоруської літератури, що містить у собі таку проповідь [4: 128].

Повчання споконвічний метод морального виховання. Найбільше розповсюдження повчання набули на території Київської Русі. Повчання, проповіді, слова, казання належать до жанрових форм ораторської учительської прози (XI-XVIII ст.). Це своєрідний вид духовної письменності, що має практичне, релігійно-моральне призначення, пов'язане з наставлянням у корисних правилах, наставлянням у життєвих справах, повчанням у життєвій мудрості, викриттям у гріхах і пороках тощо. Учительська проза призначалася для широкого загалу слухачів і читачів. У цих творах викладалися загальні правила поведінки та моральні правила добропорядного християнина.

Великою популярністю на східнослов'янських землях користувалися повчання, проповіді, слова уставлених візантійських проповідників IV ст. Василя Великого, Григорія Назіанзина (Богослова) і, особливо, Іоанна Златоуста, що об'єднані у збірники "Златоуст" та "Златоструй" [2].

Повчання є своєрідною формою вираження етичного початку в

давньоруській культурі. З нормативного боку повчання можна розглядати як своєрідний етичний припис, що має конкретно-ситуативну й особистісну спрямованість на основі забороненого чи схваленого зразка поведінки [3: 10].

Особливе місце в літературі XI-XII ст. займає "Повчання" Володимира Мономаха, внесене до Лаврентіївського літопису під 1096 р. Повчання складається з трьох частин. Центральна дидактична частина "Повчання" починається із загального філософського міркування про людинолюбство й милосливість Бога, про необхідність перемоги над злом і можливість цієї перемоги, заставою чого є краса, гармонія створеного Богом світу [5: 2]. Далі даються поради.

- Їсти і пити без шуму великого, при старих мовчати, премудрих слухати, старшим покорятися, з рівними і молодшими любов мати, без лукавства бесідувати, а побільше розуміти; не лютувати словом, не хулити в бесіді, не багато сміятися, соромитися старших, з непутящими не бесідувати, очі тримати долу, а душу увись. Якщо хто з вас може іншим принести користь, від бога на воздаяніє нехай сподівається й вічних благ насолодитися.

- Ніколи не майте гордощів у своєму серці і в розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми. Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного.

- У домі своєму не ледачкуйте, а за всім доглядайте самі, не покладайтесь на тіуна або на отрока, щоб не посміялися люди ні над

домом вашим, ні над вашим обідом. Брехні остерігайтесь, і пияцтва, і блуду, від того адже душа гине й тіло. Добро ж творячи, не лінуйтеся, ні на що гарне не шкодуйте сил. Лінощі – всьому мати: що хто вміє, то забуде, а чого не вміє, того не навчиться.

- Не пропускайте людини, не привітавши її, і доброго слова їй не сказавши. Передусім не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуєте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину. Хто б то не був, правий чи винний перед вами, не вбивайте і не веліть убивати його; якщо й завинив хто в смерті, не губіть християнської душі.

- Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею і питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною.

- Хворого навідайте. Покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні. Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас [10: 47-50].

З того часу повчання міцно увійшли в скарбницю народної педагогіки, знайшовши своє відображення у фольклорі, зокрема набули форми прислів'їв. Найпоширеніша форма прислів'їв – наставляння. З погляду педагогіки, наставляння поділяються на три категорії:

- повчання, що наставляють дітей і молодь у добрих вчинках, зокрема правил хорошого тону (наприклад: "Держи голову високо, та не задирай

носа"; "З насмішки люди бувають, а насмішникам очі вилазять" [11: 211]);

- повчання, що наставляють дорослих у благопристойному поведженні ("Чоловік що ступить, то згрішить"; "Блажен муж до школи не дуж, до церкви слизько, до дівчат близько"; "Розпусне життя в молодості, — приносить хворобу на старі кости" [7: 18]);

- наставляння, що містять педагогічні поради ("Без науки й часу не зготуєш і квасу"; "Хто хоче більше знати, треба менше спати"; "В голову, як у торбу: що знайдеш, те й сховаєш"; "Лучше сороці без хвоста літати, ніж письменному уміти читати, та не вміти писати" [11: 40,42]), або констатують результати виховання ("Було бчити, як лежало попереk подушечки, а як вздовж, то вже не поможе"; "Борода виросла, та ума не винесла" [11: 61]), які є своєрідною формою узагальнення педагогічного досвіду.

Практика народного виховання передбачає формування в кожній людині моральних оцінок з позицій добра, справедливості, що впливає з народного поняття моралі: "моральний той, хто цнотливий, шляхетний, доброчесний, праведний" [1: 28].

У дитячому середовищі використання прислів'їв – рідкість, найчастіше вони лише ситуативно відтворюються в наслідуванні старших. Проте, ситуативність закріплює їх у пам'яті як педагогічні ресурси для майбутнього, і настає час коли вони стають засобами виховного впливу, адже у прислів'ях головне – етична оцінка поведінки людини, її життя в цілому – і фольклор виступав необхідною

складовою морального виховання [1: 42].

Отже, філософські надбання українського народу знайшли своє відображення у творах В.О. Сухомлинського, і сприяло успіхам у практичній педагогічній і творчій науково-педагогічній діяльності вченого-педагога. Вийшовши з глибин народу, він високо цінував виховні можливості народної педагогічної мудрості в навчанні й вихованні дітей. Учений мав глибокі знання з народної педагогіки і широко використовував казки, оповіді, приказки і прислів'я, пісні, народні традиції і обряди в педагогічній роботі, у своїх творах показував доцільність їх використання в духовному розвитку дітей. Він уважав, що в душі дітей мають увійти кращі народні традиції і стати святим законом, бо не можна уявити народ без імені, без пам'яті, без історії, мудрість є найважливішою прикметою людини, – наголошував В.О. Сухомлинський. У його працях часто знаходимо вислови: «Мудра людська любов», «Мудрість жити», «Гідність — це мудрість тримати себе в руках» [9]. Педагог цілеспрямовано формував у кожного вихованця вміння бути маленьким філософом, осмислювати світ у дусі української етнофілософії через категорії волелюбності, лицарства, моральної доблесті, дисципліни душі й волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 168 с.

2. Горський В. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – нач. XII в. – К., 1988.

3. Гусейнов. А.А. История этических учений. – М., 1988.

4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка В 7 томах. – Москва: "Бизнессофт", 2002. – 215000 слов.

5. Кусков. В.В. История древнерусской литературы "Поучение" Владимира Мономаха <http://www.socwd.uzhgorod.ua/articles/24.htm>.

6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 22-е издание. – 1990. – 80000 слов.

7. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше (Превид.). – К.: Либідь, – 1993.

8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т., Т. 4. – К.: "Радянська школа", 1976. – 640 с.

9. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – К., 1970. – 289 с.

10. Українська література XI-XVIII ст. Хрестоматія з коментарями. Упор. Карніловська Е.А., Тарновецька Л.О. – Чернівці "Прут" 1997 – 368 с.

11. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток./Під загал. ред. І.Драча та В.Черняка./Упор. Р.Коваль, В.Шевчук, М. Михальченко. – К.: Видавничий центр "Просвіта", 2001.

Подано до редакції 21.05.08

РЕЗЮМЕ

В статті зроблена спроба розглянути історичне розвиття поняття "поучение" от времен Владимира Мономаха, до наших дней, в частности рассматривается роль поучения, как

метода нравственного воспитания, в трудах В.А. Сухомлинского.

SUMMARY

The article analyses historical development of the concept “precept” from the time of Vladimir Monomach to the present. The author dwells upon the role and meaning of precept as a means of moral education stated in V.Suhomlynsky’s works.